

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ИСТИНА, НАРОД, ПИСАНЕ:
ПОЕЗИЯТА НА НИКОЛАЙ КЪНЧЕВ
И АНТИТОТАЛИТАРНИТЕ
ДИСКУРСИ

Венцеслав Шолце
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

TRUTH, NATION, WRITING:
NIKOLAJKANCHEV'S POETRY AND THE ANTI-TOTALITARIAN
DISCOURSES

Ventzeslav Scholtze
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The paper deals with the status of Bulgarian poet Nikolai Kanchev's poetry in relation to the antitotalitarian (dissident, anticommunist etc.) discourses of some of his contemporaries from the period of the People's Republic of Bulgaria. The analysis of Kanchev's poetry tends to challenge and overthrow some widely accepted conceptions of present-day Bulgarian literary criticism regarding the structure and performative effects of that poetic oeuvre which draw a connection between itself and the antitotalitarian discourses.

Key words: totalitarianism, poetry, deconstruction, dissident, truth

Съпротивяването срещу тоталитарната държавна власт е фреквентна тема за литературноисторическите изследвания, посветени на източноевропейските литературни практики преди промените след 1989 г. Тя е подлежала и подлежи на разнопосочни интерпретации и употреби в културната полифония. Несъмнено, и в български контекст *антиототалитаризмът* до голяма степен се е превърнал в един от най-конвертируемите инструменти за интерпретативна аргументация и политическа легитимация. Впрочем, още отсега трябва да се уточни, че под *антиототалитаризъм* няма да разбирам някакво телеологически целенасочено политическо единодействие, а едно несводимо множество от дискурси, които се свързват помежду си от някои споделени общи конвенции или обща фразеология. Очертаването на такива общи допускания не следва да редуцира различията между отделните режими на писане,

между отделните текстове и дори между отделните прегъвания на антитоталитарната фразеология в рамките на един и същи текст. Структурата и прагматиката на „Тоталитаризмът“ на Хана Арент, „Задочни репортажи за България“ и лозунгите на „Солидарност“ не са еднакви и взаимнозаменяеми. На първо време може да се отбележи, че минималният набор от *фамилни прилики*, които свързват съответните хетерогенни текстови следи в едно множество на *антитоталитарните дискурси*, включва споделеното разпознаване и отричане на дадени форми на *тоталитаризъм*. Многообразните антитоталитарни дискурси функционират посредством една всъщност твърде древна логика на негативността и противопоставеността. Тази логика на отрицанието основава и поддържа релевантността на определена аксиологична система, в която всяко признаване и утвърждаване се съпътства от непризнаване и дискредитиране, от стремеж към премахване на вредоносни излишества, изкуствени допълнения или фалшиви дубликати, които единствено паразитират върху есенциално-автентичната същностност на *истинския* живот с неговата *истинска* жизнена правда. Несъмнено, понятието за *истина* е една от опорите на антитоталитарния дискурс, доколкото нито една логико-концептуална система на отрицанието не би могла да функционира без точно и завършено идентифициране на противоположностите, без недвусмислено класифициране на позитиви и негативи, добро и зло, допустимо и неприемливо. Структурата на тази висша истина, която трябва да удържа самата опозиция между истинското и лъжливото, добива различни формулировки и различни атрибути и същевременно антитоталитарното говорене ще бъде *анти*-тоталитарно само ако разчита на постоянното съставяне на конфигурации на истинното и неистинното, които на свой ред да удържат *истинната стойност* на опозициите. Неслучайно истината е ключова дума от „манифестните“ текстове на т. нар. източноевропейско дисидентство. Един от тях, дело на Солженицин, носи красноречивото заглавие „Жить не по лжи!“ („Не живеете според лъжата!“)¹. Друг пример за текст с подобни претенции за граждански активизъм и етическа възискателност бива „Силата на безсилните“ на Вацлав Хавел с прословутото предписание за „живот в истината“ (Хавел 1994).

Особено често в българските антитоталитарни текстове истината се концептуализира през инстанцията на *народа*. Да се пише за състоянието на *народния живот*, за антитоталитарната реторика е равностойно и на обобщаващо тотализиране за *истинското* състояние на нещата, на изговарянето на самата *Истина* и на безусловно-неоспорима легитимация на собственото

¹ „[Н]асилието с нищо не може да се прикрие освен с лъжата, а лъжата може да се удържи единствено чрез насилие (...) И ето тук лежи пренебрегваният от нас най-прост и най-достъпен ключ към нашето освобождение: личното неучастие в лъжата! Нека лъжата да покрие всичко, нека лъжата да владее всичко, но в най-малкото ще намерим опора: нека лъжата да властва не чрез мен!“ (Солженицин 1995: 188-189).

писане. Затова антитоталитарните дискурси нерядко прибегват към нескрит народопсихологизъм. Подобен облик има и скандалният антитоталитарен жест на „Люти чушки“ от Радой Ралин. Книгата носи жанровата самоидентификация „народни епиграми“ и съответно претендира да изразява самия глас на народа като носител на истината и правдата². Антитоталитарният дискурс припознава себе си като трибуна и пълноправно *повторение* на народната воля. В същия смисъл в прочутите си „Репортажи“ Георги Марков постоянно ще застъпва едно миметично разбиране за литературата, която оценностява правдивото изобразяване на народния живот и не се поддава на поръчковите псевдолитературни фалшификации. Може би в случая биографичният разказ нерядко пречи на изследователите да регистрират нелицеприятната близост между литературната миметология в „Репортажите“ и многократно заклеиманата от специалистите миметическа аксиоматика у теоретиците на социалистическия реализъм.³

И така, антитоталитарната фразеология е фразеология на отрицанието, на истината и лъжата, на фалшивото и автентичното. Тоталитарната идеологическа машина е именно машина, мъртвина, симулакрум, изкуствена теория, безжизнена рационалност или паразит, който потиска народа, живота, истината, природно-есенциалната същност на битието. Партийната машина е инцидентно допълнение, прибавка, която насилствено деформира и заробва свободната, суверенна и неприкосновена воля на човека. В случая целта ми не е да опровергавам подобно мислене на тоталитарната власт, ако това съчетание само по себе си не представлява плеоназъм. По-скоро ще се огранича до едно предположение: *дори ако антитоталитарните дискурси целенасочено и последователно отричат тоталитарния държавно-идеологически апарат, тяхната логико-реторическа технология до голяма степен повтаря и споделя технологиите на този тоталитарен дискурс*. Когато един антитоталитарен дискурс – да речем, литературно-публицистичното дело на Георги Марков зад граница, – разработва отричането на един тоталитарен дискурс, неговите перлокутивни ефекти несъмнено атакуват идеологическите машини. Прагматиката на бунтовно-съп-

² Ще се огранича да цитирам единствено „встъпителното“ четиристишие от вътрешната страна на корицата: „Тъй, от дните робски и хайдушки / сме изяли много люти чушки. / Затова ни е лютив езика.../ и тежко му кой ни предизвика“ (Ралин 1968). „Лютивата“ критичност всъщност бележи уповаването на „Люти чушки“ върху героизиращия националномитологичен наратив. Сатиричното писане на Р. Ралин търси легитимационните си фундаменти там, където обикновено ги търсят и „официозните“ форми на писане.

³ Срв. един показателен пасаж: „Най-отличителната черта на тази литература от единия до другия фланг, от Вазов до Славейков, беше нейната кръвна родственоост с българина. Всички писатели от този период живееха с живота на страната и народа. Извадете България и българина от творчеството на кой и да е от класиците и ще видите, че нищо друго не остава“ (Марков 1991: 240).

ротивителното изказване обаче винаги остава нееднозначна, доколкото перформацията му повтаря конвенциите на собствения си противник. Когато отрича тоталитарния дискурс посредством реторично-концептуалните технологии на тотализирането, отричането и изключването, както и посредством метафизическия репертоар на истината, живота, природата, народа, мимезиса, хуманизма и пр. антиоталитарният дискурс всъщност *споделя* и *препотвърждава* с пълна сила тотализиращата дискурсивна система на тоталитарните дискурси. За да извършат своето критическо отрицание, самите антиоталитарни дискурси се превръщат в тоталитаризми. Антиоталитаризмът всъщност е само един конкурентен тоталитаризъм, действащ с идентична безкомпромисност, самоувереност и безапелационност⁴. Биха могли да се изведат безкрайно много и безкрайно несводими „причини“ за проблематичната двусмисленост на (анти) тоталитарното говорене. За момента би било достатъчно да се предположи, че може би и (анти)тоталитарната паресия, и (смъртно артикулираното схващане за) тоталитарната властова машина възхождат към вътрешно проблематичните концептуални апарати на т. нар. Просвещение. Критическият проект на (анти) тоталитаризма се превръща в тоталитарна логическа машина по силата на собствената си критическа целенасоченост. Движението на това самоподриване в голяма степен съвпада с процесите, формулирани от Адорно и Хорхаймер под названието „диалектика на Просвещението“: освободителната критичност на разума се обръща срещу самата себе си (Адорно, Хорхаймер 1999). Ако преформулираме тяхната „диалектическа“ постановка, трябва да предположим, че етико-политическият хуманистичен критически проект⁵ винаги вече е съдържал вписана в себе си собствената си противоположност. Тоталитарността на това хуманистично-еманципационно говорене проличава особено отчетливо в случая с така важното за всеки (анти)тоталитарен дискурс понятие за *истина*. В едно наскоро излязло свое изследване Д. Вацов разглежда логическите структури с предиката „е истина“ именно като императивни операции, които утвърждават

⁴ Нека още веднъж наблегна на това, че споделената вписаност на антиоталитарния и тоталитарния дискурс в известна мисловна традиция или поне в известна обща мисловна механика не би трябвало да отъждествява или сменя подобни проти-воречащи си и/или враждуващи дискурси и по никакъв начин не редуцира полемичната им различеност. Смъртта на Георги Марков със сигурност не е смъртта на Георги Джагаров.

⁵ Взаимовръзката между етическия универсализъм и легитимирането на политическото отрицание на тоталитаризма несъмнено е още една следа от просвещенското наследство на (анти)тоталитаризма: „Аз съм за политическа система, основана на гражданина и на неговите основни граждански и човешки права в тяхната универсална валидност, следователно и в тяхното всеобщо равенство (...) [Т]рябва – като хора, като съзнателни същества с душа и чувство за отговорност – по някакъв начин да се осъзнаем. / Преди време нарекох всичко това екзистенциална революция. Имах предвид една всеобща мобилизация на човешката съвест, на човешкия дух, отговорност и разум“ (Хавел 1993: 25, 139).

една възможна истина посредством репресирането на други възможни истини. Самото писане за/на истината се конституира в тоталитарно-догматизиращи актове (Вацов 2016: 119).⁶

На този фон по отношение на поезията на Николай Кънчев възниква едно особено предразположение на литературната история: тази поезия да бъде (донякъде лековерно) тълкувана през (анти)тоталитарния код и контекстуализирана като структурен аналог на дисидентското писане на Солженицин или пък на „Люти чушки“⁷. Това обаче не означава, разбира се, че поезията на Николай Кънчев утвърждава някакви официализирани конвенционални норми: отрицателният отзвук от първите му две стихосбирки ги набелязва като точки на отклонение, ако ли не на съпротивление. Въпросът, който ще се опитам да поставя, ще бъде доколко съпротивлението на тази поезия е еквивалентно на (анти)тоталитарните дискурси и съответно доколко споделя техните базови елементи. Текстовото множество, което наричам „поезия на Николай Кънчев“, е премного разнородно; в него без съмнение се включват и немалко текстове, които с леснота биха могли да се впишат в горе очертаната рамка на (анти)тоталитаризма. Същевременно обаче друго множество текстове реализира различен тип съпротивителни сили, които не могат да се сведат до някакъв (анти)тоталитарен проект. Те провеждат едно своеобразно съпротивляване без критика, ако под критика се разбира процедура на недвусмислено идентифи-

⁶ В някои от най-остро критичните отрязъци от „Задочни репортажи за България“ Георги Марков всъщност до голяма степен утвърждава настоящата постановка от позицията на собственото си (анти)тоталитарно писане: „[А]нтиконформизмът ни е все пак отражение на конформизма, а последният е твърде плитък (...) Нашият начин на антиконюнктурно мислене по същество е съобразяван и направляван от конюнктурата. Дори в известна степен е използване на конюнктурата. (...) [Н]ашият речник е техният речник, нашите интереси граничат с техните интереси (...) Дори когато говорим и пишем за работниците и селяни, когато ги накараме да произнасят едни или други думи, те не са истински техни думи, те са наши, на неколцина интелектуалци, легнали край камината в луксозна кастова вила“ (Марков 1990: 181). В този твърде мощен пасаж текстът на „Репортажите“ се усъмнява в някои от собствените си аксиоматични постановки: литературата като пространство на свободното слово, писателят като трибун на народната воля и съответно литературата като миметическа работа, противопоставеността между свободолюбивите инакомислещи и тираничната тоталитарна държавност. Този опит за самокритично подозрение спрямо собствената (анти)тоталитарна инсценировка несъмнено представлява едно от най-благородните достойнства на Георги-Марковата есеистика.

⁷ Свързването на Н. Кънчев с (предполагаемо) (анти)тоталитарните форми на писане датира още отпреди промените: „Като Константин Павлов Николай Кънчев подходи към нещата с някакво свое ожесточение и моралистичен „град“, но и със светла наивност“ (Мутафов 1983: 186, к. а.). Светлозар-Иговото изследване на Кънчевата поезия отново разпознава в нея белезите на известна хуманистично-универсалистка митология „Поета“ (Игов 1990). Скорошен опит в сходна посока се открива в монографията на Пламен Дойнов (Дойнов 2016).

циране, дискредитиране и отхвърляне. И все пак, в тази поезия може да се разпознае определена *критичност*, която се състои в поставянето под въпрос на концептуалните основания, споделяни от (анти)тоталитаризма. Поезията на Кънчев обаче не третира подкопаването на тази система от самоочевидности като есхатологичен преход към изработването на някаква нова и усъвършенствана фразеология. Текстовете на Кънчев в не по-малка степен повтарят елементите на (анти)тоталитарната фразеология, доколкото достигат до метафизичните ѝ основания: Истината, Знанието, Живота, Народа, Природата и пр. Проблематизирайки състоятелността на тези легитимационни фундаменти, текстовете на Кънчев демонстрират изначалната проблематичност на (анти)тоталитарните дискурси и разтваря *критичните* точки, в които неговата структура се разколебава и подвижността ѝ разкрива нейната пластичност⁸.

Подкопаването на идеологическата метафизика протича в няколко плана и далеч не е еднопосочно. Първом то трябва да се свърже с едно усъмняване във възможността за тотално, безостатъчно и безпроблемно опознаване на нещата в целостта им. Това усъмняване се състои в набелязването на точки на тайнственост и неотменна непознаваемост, които правят човешкия опит краен, откъслечен и съответно релативизират всеки един дискурс – бил той тоталитарен или дисидентски, – който се опитва да тотализира фактите на познанието. Текстът с демонстративното заглавие „Недоумение“ очертава именно недоумението като белег от непостижимостта на истината-като-тотализация: „Застанал / между злото и доброто, / между двата хладни полюса, / най-сетне / между човека и човека, / вирам се / и не разбирам: / как животът свързва двата края?“ (Кънчев 1968: 44). *Взирането* довежда единствено до неразбиране, до признаване на безсилието на перцептивно-концептуалните способности на субекта. Истината за начините, по които животът „свързва двата края“ и постига съгласувана или дори органична цялостност, остава неназована, неразбираема и съответно непознаваема и проблематична. Изписването на въпроса и залагането на неразрешимостта му проблематизират поне още една ключова идеология на (анти)тоталитаризма: субстанциалната пълнота на *живота*, която го превръща в сигурна основа при обосновката на критическия проект. „Как животът свързва двата края?“, този въпрос, роден от неразбирането и недоумението, разпознава в структурата на живота известна неяснота и неустановимост, които деконструират неговата органична свързаност и допускат възможността той да бъде изначално несвързан, хетерогенен и фрагментарен. Ефектите от недоумението директно засягат и „свързването“ „между човека и човека“ – твърде дързък жест, който може би представлява един от нечестите случаи на проблематизиране на възможността за постигане на общност. Усъмнявайки се в общата свързаност на нещата в живота, текстът на Кънчев

⁸ В същата посока се развиват интерпретативните ходове на Димитър Камбуров (Камбуров 2008: 43-49).

не просто не оправдава стойностите на изказването си като израз на народния глас, но и се усъмнява в самата възможност народът да присъства като суверенна колективна цялостност: дори свързаността между отделните хора е проблематична и буди недоумение пред своята неразбираемост. Подкопаването на понятийните регистри на народа, живота и познаваемостта несъмнено подкопават и фундаменталните механизми за конструиране и легитимиране на (анти)тоталитарните дискурси, релативизира техните истинни стойности и съответно разклаща тяхната безапелационност и твърдата им самоувереност. Тоталността на познанието е невъзможна поради неотстранимото наличие на отсъствието, на една безкрайно неразбираема и безкрайно проблематична празнота, която винаги ще дестабилизира и релативизира механизмите на (анти)тоталитарната логика на последните истини, на сигурното познание и неопровержимите основания, които позволяваха безкомпромисността на изводите и присъдите.

Писането на Николай Кънчев разколебава самата способност за постигане на последните истини и за произвеждането на истинни и окончателно верни изказвания: „Стаено слушам как самият въздух диша – / Едва дочуваният шум не ми загатва / каква ли е механиката на нещата... / Ти, слънце, светиш денем, както нощем / фенерът свети, без да освети носача – („Механика“) (Кънчев 1985: 75). Последното звено от механиката на нещата, недвижимият двигател на мирозданието остава неназован и неизвестен. Източникът на светлината – този метафизически център на познавателната способност, – остава замъглен от собствения си блясък; отсъстваща остава ръката, която навива часовниковия механизъм на *нещата* и съответно остава невъзможно достигането до последно и сигурно знание за закономерностите, които управляват света. Допуска се, че есенциалното съвършенство на природния закон може би е единствено някаква измама на окото: „Дойдох, за да погледна истински природата в очите (...) Тревата казва: тук сме храстите, дърветата и после / е слънцето, достигнало предела ни... По-висши няма. / Не е за вярване, че толкоз хубаво окото лъже“ (Кънчев 1985: 12). Достигането на погледа до същността на природата остава вписано в зоната на зрителната измама. Окото и съответно очевидността престават да бъдат извор на познанието: гледането чрез окото може и да лъже още преди настъпването на концептуалната тотализация. Текстът впрочем остава нееднозначен: окото на субекта ли се лъже, или очите на природата го лъжат? И в двата случая недоумението остава неснето и всъщност грешката, неправилността бележат порядъка на възприятията. Заключителните съждения – изводите – сякаш остават безсилни пред материалното многообразие на света: „Разпиляна в себе си, / тя дири / фокуса на своето единство. / Смайващите с изводи факири / само подражателно безчинстват. / Нищо са / началото / и края. / Има някакво огромно чудо, / което необхватно витае / и довежда мислите / до лудост!“ („Материя“) (Кънчев 1965: 24). *Материята* е в разпиляно, необединено състояние, тя се разгръща като активен процес на

дирене, на лишеност и неосъщественост. Разбъркващото и дестабилизиращо непрекъснато дирене на материята разколебават средствата за идентификация и ориентация във времето и пространството: *началото* и *краят*, базовите прагове на идентичността не просто се релативизират, но и се разтапят в неосъществеността си, те са *нищо*, което разрушава ефикасната координация. Ориентирано-целенасоченото действие остава сякаш неосъществимо, доколкото, след като *нищо са началото и краят*, то и последователно осмислената цел никога не би могла да се установи безрезервно: „Това, което търся, / се пилее / навсякъде (...) и погледът ми обеднява / от непрестанни заключения“ (Кънчев 1965: 54). Обектът на търсенето се *пилее* и съответно процесът на търсенето се разпилява, раздробявайки и отклонявайки предполагаемото телеологично движение с ясно фиксирана насоченост и ефикасно пресмятане на междинните етапи.

Другаде писането на Кънчев още по-целенасочено разписва контурите на тайнствеността и неизразимостта, които бележат структурата на света: „Подземни реки – напрегнатите вени / на неизвестното си търсят изразител. / И ако тайните не бяха глухонemi, / навярно щяха да ми стигнат всички думи“ (Кънчев 1980: 5). Превеждането на *неизвестното* в текстова структура и оповестяването му като съобщение остават завинаги невъзможни: за неговото изразяване дори и *всичките думи* на езика ще бъдат все пак недостатъчни. Тайните – непознаваеми зони в плътта на света, – не са просто скрити наличия, които очакват откривателя си. Тайните са *глухонemi* и остават докрай неизразими, самозатворени отсъствия, неподлежащи на улавяне и изговаряне, чийто бездни въпреки това са неотменна и неотчуждаема част от света. Подобна неотменност на непознаваемото и неразгадаемото предполага една нататъшна проблематизация на самото писане. В перспективата на крайността и недостатъчността на познанието писането вече не би могло да съхранява някаква убеденост в собствената си истинна стойност. Затова и Николай-Кънчевото поетическо писане проблематизира собствената си легитимност и да преосмисля параметрите на своите функции: „Би трябвало да няма думи върху книга / и да не стоя превит: / аз – мост, застанал между бряг и бездна, / скърцащ винаги с перо“ (Кънчев 1980: 17). Писането оперира като *скърцане на мост, скърцане на моста с перото*, движение на изписването, което повтаря люлеенето или опасността на скърцащия мост. Странно писане, което свързва *брега* и *бездната* и хвърля мост между присъстващото и отсъстващото, между истинното и неистинното или между тукашното и нищото. Със своето скърцане писането трябва да вписва неистинната и несмисъла на *бездната* в бреговата ивица, да картографира ерозията и разпадането на сигурната концептуална почва, на която нерядко дискурсът би искал да разчита. Това писане не цели да обхване света, да го покрие и удвои, назовавайки го с всички *възможни думи*; то цели да артикулира непознаваемата бездна като изначален срыв, вписан в собствената му структура. Скърцането на перото *между бряг и бездна* предполага

продължаване на писането, при което то би могло да се разгъва оттук насетне единствено като *нонсенс*. В този пункт той се явява една рефлектирана позиция, която отбелязва собствената си немислимост. Както стана ясно от горните анализи обаче, несмисълът и неистината на бездната са иманентно вградени във всеки опит за постигане и изговаряне на истината: всеки дискурс и всяка фразеология биха могли да бъдат единствено *писане мост*, една несигурна и условно-фикционална релация, която скърца, осцилира или се люлее в постоянната си нестабилност. В пространството на писането истината и неистината може би даже *истината* и *лъжата* се преплитат до неузнаваемост.

Тази проблематика или тази проблематичност на *писането мост* между брега на смисъла и бездната на несмисъла най-сетне няма как да не подкопае и статута на субекта. Суверенният субект, който е способен на съзнателно-целенасочена деятелност, съзидание или съпротива е еднакво релевантен както за (анти)тоталитарния активизъм, така и за социалистическия дисциплинарен апарат. Както предполага още Луи Алтюсер, идеологическите апарати функционират изключително благодарение на интерпелацията на индивида като субект, като сигурна структурна цялост, която отразява и препотвърждава върховната истина на Абсолютния Субект, който в нашия случай може да бъде разпознат като Партията, Истината, Живота, Правдата, Народа и пр. (Althusser 1971: 180-181)⁹. В поезията на Николай Кънчев самата инстанция на лирически субект се оказва впримчена в пространството на писането; субектът се представя в своята крайност, незавършеност и нецялостност. Той е *мост*, зависима и „чиста“ релация. Неговата неокончателност и променливост из основи подриват сигурността му като източник на изказването, който би могъл да гарантира за неговия смисъл чрез собствените си намерения. Самата реч на лирически субект не му принадлежи и до последно остава чужда за него: „Каквото каже вятърът, това е. / За себе си ли още питаш кой си? / Тогава ти си – / ти си – / ти си / на неговата болка зримо ехо“ („Проглас“) (Кънчев 1968: 5-6). *Казаното* на вятъра със своята преходност, неуловимост и непрекъснатото си движение постулира *това, което (не може да) е*. Субектът е единствено *ехо*, отзвук, повторение на една обезпокоително чужда *болка*, на някакво изначално нараняване, прорязване или нарушаване на целостта. Изначалното накърняване от своя страна е сплетено със страданието или скръбта, които биват разкрити в траурната писменост на плаченето: „Къде да ида? / Има ли такова място... / каквото за реката е морето? (...) Много ми дойде. Не мога / да изглеждам вече цялостен: / ето ме, разпадам се на капки!“ (цит. съч.: 11). Плачът бележи разпадането на целостността на субекта,

⁹ Отклоняването от антропоцентризма и хуманизма на (анти)тоталитарния код е изтълкувано по изненадващо продуктивен начин в един оперативнокритически опит на Димитър Танев за „Колкото синапеното зърно“: „[Н]енавист към хората, бягство от общуването (...) Всичко е затлачено в пороя на думите, удавено е от необяснима злъч към свети и съкровени неща, провокира най-елементарната етика“ (Танев 1969: 4).

която сякаш винаги вече е била единствено прикритие на дълбоката му крехкост. Плачът бележи също така и отсъствието или неразкритостта на целта, на заветното обетовано *място*, което би могло да организира и съгласува биването на субекта като телеологично движение към определен абсолютен или определена истина. Плаченето може би е донякъде обвързано с изначалната болка, то може би е нейното *зримо ехо*, което по парадоксален начин учредява субекта, като го унищожава; отнема го от самия себе си и го прави повторение на стихийната другост, като го създава и утвърждава в смътното му, но неотменно наличие. Учредяване, при което субектът се явява отекване или удвояване на другото, но и като отекване на изначалната ранимост и раненост на съществуването. Едно съществуване, което по силата на ранимостта си е изначално разтворено, нахвърлено в окончателността си, незавършено и открито за нататъшните си трансформация по силата на това, че неговият фундамент е именно трансформацията и самозаличаващото се вятърничащо движение.

Субектът се установява и разрушава в един и същи момент, доколкото неговата „структура“ е тази на *ехото* – едно отзвучаване, отекване на далечината, повторение, което не съвпада с източника си и съответно отнема на субекта собствената му идентичност, като изобщо му дарява някаква: „Изпращам си гласа отвъд баира / да известява всичко идващо: / и питам / до пресипване високо, / и чувам / същото от него... / Това е, със което разполагам, / с което се опитвам да съм сигурен!“ („Ехо“) (цит. съч.: 8). Ехото от питането, от въпроса, който субектът отправя към света, е повторение, чуване на същото, но нека подчертая: преди всичко повторение на самото *питане*. Светът не дава отговор на отправения въпрос, а единствено връща отекването му. Ехтенето на въпроса очертава пресечения кръг на неговата неразрешимост именно като въпрос, като питане или като обръщане към невидимото и в крайна сметка неясно и непознаваемо пространство *отвъд баира*. Индивидуалният субект не получава отговор от Абсолютния субект – бил той Бог, Партия, Природа, Народ, – който да му даде същностни истини и неопровержими фундаменти, върху които да се установяват потвърждения, отрицания, критически системи или ценностни йерархии. Ехото бележи отсъствието на трансцендентен гарант, дори и ако този гарант е самият субект¹⁰; другото, което снабдява с реч лирическият субект и което би трябва-

¹⁰ Затова и постановки като следната трябва да се възприемат с известна предпазливост: „[В] „Ехо“ кръгът, описван от гласа и неговото ехо, издава затворената единична вселена на личното устояване, където единствено може да бъде постигната сигурността на отделния човешки опит (...) Изгражда се цялостен лирически Аз, противопоставен на колективистичните утопически визии“ (Дойнов 2016: 125). Вселената на лирическият Аз в „Ехо“ несъмнено може да се определи и като цялостна и затворена. Но същевременно с това винаги вече е възможен и някакъв друг, допълнителен прочит на произведението, който би бил не по-малко възможен или валиден от предходните си. От тази възможност да бъде друг обаче произтича и неизчерпаемата отвореност на текста, смисловата му безкрайност и съответно постоянстващата му незавършеност.

